

УДК [339.1-051:633.1](477):338.439.5(5/6)

Седікова І.О.

*кандидат економічних наук,
доцент кафедри менеджменту і логістики
Одеської національної академії харчових технологій***РОЛЬ ДЕРЖАВИ В УПРАВЛІННІ БІРЖОВОЮ
ДІЯЛЬНІСТЮ ЗЕРНОВОГО РИНКА****ROLE OF GOVERNMENT IN MANAGEMENT
OF GRAIN EXCHANGE MARKET****АНОТАЦІЯ**

У статті досліджено роль біржової діяльності в розвитку аграрного ринку, зокрема зернового. Обґрунтовано необхідність наукового поступу в напрямі вирішення проблеми розбудови ефективного національного біржового ринку з огляду на практичні приклади передових економік. Поставлено та вирішено завдання комплексного аналізу управління та нормативно-правого забезпечення функціонування аграрного біржового ринку, виокремлення характерних особливостей та тенденцій його розвитку.

Ключові слова: біржа, інститут біржової торгівлі, біржовий ринок, торги, ринок зерна.

АННОТАЦИЯ

В статье исследована роль биржевой деятельности в развитии аграрного рынка, в частности зернового. Обоснована роль научного прогресса в решении проблем развития национального биржевого рынка, учитывая опыт передовых стран. Поставлены и решены задачи комплексного анализа управления и нормативно-правого обеспечения функционирования аграрного биржевого рынка, определены особенности и тенденции его развития.

Ключевые слова: биржа, институт биржевой торговли, биржевой рынок, торги, рынок зерна.

ANNOTATION

The paper investigates the role of exchange activities in the development of the agricultural market, including grain. The necessity of scientific progress toward solving the problem of building an effective national stock market in view of the practical examples of advanced economies. Posed and solved the problem of complex analysis of management and regulations to ensure the agricultural stock market, distinguishing the characteristics and trends of development.

Keywords: exchange, college exchange trading, stock market, trading, market grain.

Постановка проблеми. Світовий досвід господарювання в ринкових умовах свідчить, що серед організаційних форм торговельної діяльності головне місце посідає біржова торгівля. За рівнем її розвитку, ефективності функціонування у світовій практиці визначаються перспективи розвитку економіки країни. Означене положення обґрунтовує необхідність наукового поступу в напрямі вирішення проблеми розбудови ефективного національного біржового ринку з огляду на практичний досвід передових країн. Рівень розвитку біржової діяльності в Україні є дуже низьким, особливо у сфері товарообміну аграрного сектору, що підтверджує актуальність науково-практичних напрацювань у напрямі вирішення проблеми.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вивчення питань, пов'язаних зі становленням

та розвитком біржових інститутів в Україні, досліджували у своїх працях такі вчені: А. Берлач, Ю. Бондарчук, В. Деревнін, Ю. Минюк, П. Коломойцев, О. Корніяка, М. Соболева, Ю. Ніколаєнко, М. Солодкий, О. Сохацька, О. Хромов та ін. Незважаючи на велику кількість наукових праць і на значні досягнення у цій сфері, питання правового забезпечення біржового аграрного ринку України потребують додаткового вивчення.

Мета статті полягає в комплексному аналізі управління та нормативно-правого забезпечення функціонування аграрного біржового ринку, виокремленні характерних особливостей та тенденцій його розвитку.

Виклад основного матеріалу дослідження. Поняття «управління» застосовують щодо різних об'єктів, зокрема: технічних систем, соціальних процесів, соціально-економічного розвитку тощо. При розгляді біржової діяльності термін «управління» розглядається як управління господарською діяльністю організацій, які функціонують у системі ринкових відносин. Управління біржовою діяльністю здійснюється у двох основних формах: державному управлінні та самоврядуванні.

Державне управління діяльністю товарних бірж може бути класифіковане на:

- пряме, або адміністративне, управління, яке включає: створення єдиної правової бази функціонування бірж; реєстрацію учасників біржового ринку; ліцензування професійної діяльності на біржовому ринку; забезпечення гласності та рівної інформованості всіх учасників ринку; підтримку правопорядку на біржовому ринку;

- непряме, або економічне, управління, що включає: встановлення особливої системи оподаткування діяльності товарної біржі (ставки податків, пільги); процентні ставки, кредитування.

Реалізація зазначених форм державного управління біржової діяльності в Україні, на жаль, має різнонаправлений характер із боку центральних державних органів. Це істотно знижує ефективність прийнятих заходів у цій сфері суспільних відносин. Таке положення є причиною істотних порушень як приватних, так і суспільних інтересів: зростання тіньових опе-

рацій на біржовому ринку, зловживань із ціноутворення на біржові товари, правопорушень в області оподаткування учасників біржової торгівлі, несумлінної конкуренції [3, с. 28].

Водночас слід зазначити деякі позитивні моменти, які знайшли свій прояв у законодавстві. Зокрема, Міністерство аграрної політики України має право видачі товарним біржам висновку про відповідність установленим вимогам по організації біржової торгівлі сільськогосподарської продукції за умови дотримання певних вимог. Це дало змогу встановити єдиний підхід до визначення конкретних критеріїв матеріально-технічного забезпечення біржових торгів із боку біржі як організатора торгів. На вдосконалення управління біржовою діяльністю спрямоване й рішення про створення Координаційної ради з питань біржового товарного ринку (Наказ Міністерства аграрної політики України від 11 червня 2002 р. № 155).

Самоврядування як основний принцип управління діяльністю товарних бірж знаходить своє відображення у створенні об'єднань товарних бірж (в Україні діє Національна асоціація бірж України). Вона бере активну участь у розробці пропозицій з удосконалення біржового законодавства, професійній підготовці учасників біржової торгівлі, вивченні та узагальненні практики діяльності бірж.

Гарантіями самоврядування товарних бірж є відповідні положення національного законодавства. Насамперед це стосується заборони незаконного втручання органів державної влади й органів місцевого самоврядування, їхніх посадових осіб у господарські відносини (ст. 6 ГК України). Таким чином, управління діяльністю товарних бірж в Україні здійснюється на основі поєднання самоврядування та державного управління в цій сфері суспільних відносин, що відповідає тенденціям управління біржовою діяльністю в багатьох інших країнах.

Ключовим законодавчим актом, що регламентує правове становище, основні принципи діяльності, права, порядок створення, управління та набуття членства у товарній біржі, є Закон України «Про товарну біржу» [1], в якому дане таке визначення товарної біржі: «Організація, що об'єднує юридичних та фізичних осіб, які здійснюють виробничу і комерційну діяльність, і має за мету надання послуг в укладенні біржових угод, виявлення товарних цін, попиту і пропозицій на товари, вивчення, упорядкування і полегшення товарообігу і пов'язаних із ним торговельних операцій». Контролюючим органом товарної біржі є контрольна (ревізійна) комісія. Для управління товарною біржею та забезпечення її функцій на біржі створюються законодавча дирекція та спеціальні підрозділи [1].

За час існування вітчизняного біржового аграрного ринку бракувало передумов для його розвитку, а певні нормативно-правові акти лише створювали перешкоди на його шляху та спричиняли зменшення обсягів біржової тор-

гівлі. Одним із таких законодавчих актів був Закон України «Про оподаткування доходів підприємств і організацій» [2]. Цим Законом передбачено, що доходи від посередницької діяльності (аукціонно-біржової, торговельно-закупівельної), а також доходи підприємств від продажу на аукціоні товарів, продукції, майна оподатковуються за ставкою 75%. Дана норма спонукала до зменшення обсягів торгівлі на українському біржовому товарному ринку. Лише після набуття чинності в 1994 р. Закону України «Про оподаткування прибутку підприємств», яким було передбачено, що при здійсненні аукціонно-біржової діяльності розмір податку на прибуток становить 45 %, відбулось певне пожвавлення на біржовому товарному ринку [3]. Нині нормативно-правове забезпечення щодо оподаткування прибутків, отриманих товарною біржею, є суперечливим. Як було зазначено, відповідно до чинного законодавства, товарна біржа не займається комерційним посередництвом і не має на меті отримання прибутку [1; 4].

Із метою координації роботи з організації біржового ринку сільськогосподарської продукції в 1996 р., Кабінетом Міністрів України затверджено Положення про державну комісію з питань організації біржового сільськогосподарського ринку [5; 6]. Головними завданнями Державної комісії стали такі, як: підготовка пропозицій щодо реалізації аграрної політики з використанням механізмів та інструментів біржового аграрного ринку; підготовка пропозицій щодо обсягів та джерел формування інтервенційного продовольчого фонду; визначення граничного рівня цін на сільськогосподарську продукцію, що підлягають регулюванню шляхом інтервенцій. У подальшому на виконання положень Концепції розвитку біржового сільськогосподарського ринку було розроблено та прийнято положення про Державний інтервенційний фонд стабілізації зернового ринку України, де були визначені умови діяльності Державного інтервенційного фонду стабілізації ринку зерна, створеного у складі ДАК «Хліб України» [7; 8]. Ця інституція мала здійснювати регулювання ринку зерна шляхом проведення фінансових або товарних інтервенцій, використовуючи інструменти і механізми біржового товарного ринку та керуючись при цьому вимогами Типових правил біржової торгівлі сільськогосподарською продукцією [8]. Нормативно-правова база щодо функціонування Державного інтервенційного фонду неодноразово зазнавала змін. Нині він формується за рахунок фінансових інтервенцій, заставних, форвардних та ф'ючерсних закупівель Аграрним фондом [9].

Серед нормативно-правових документів, якими передбачено здійснення певних заходів щодо активізації діяльності біржового аграрного ринку, варто виділити Постанову Кабінету Міністрів України від 19.10.1999 р. № 1928.

У цьому нормативно-правовому акті зазначається, що закупівля сільськогосподарської продукції та продовольства для державних потреб, їх реалізація з державних ресурсів і з державного резерву, а також поставка підприємствам агропромислового комплексу матеріально-технічних ресурсів за рахунок коштів державного бюджету має здійснюватись виключно через товарні біржі [10].

У подальшому Кабінетом Міністрів України було визначено, що контракти, базовим активом яких є зерно, що імпортується або експортується, реєструються на акредитованих Міністерством аграрної політики товарних біржах. На виконання зазначених нормативно-правових актів Міністерством аграрної політики України був затверджений Порядок надання товарній біржі висновку про її відповідність вимогам щодо послуг, зокрема з укладання та реєстрації зовнішньоекономічних контрактів [11].

Функціонування ринку зерна в Україні регламентує Закон України «Про зерно та ринок зерна в Україні», де передбачено, що акредитовані Міністерством аграрної політики України біржі є одним із суб'єктів ринку зерна разом із суб'єктами виробництва та зберігання зерна, Аграрним фондом, суб'єктами державних заставних закупівель зерна та державної інтервенції, Фондом аграрних страхових субсидій та іншими суб'єктами, що діють на ринку зерна [12].

Взаємовідносини на вітчизняному біржовому аграрному ринку визначає Закон України «Про державну підтримку сільського господарства України» [9]. Цим Законом передбачено створення Аграрної біржі як юридичної особи, що створюється згідно із Законом України «Про товарну біржу» та Господарським кодексом України, засновником якої є Кабінет Міністрів України в особі Аграрного фонду, а також зазначено, що її членами можуть бути виключно резиденти. Водночас ст. 279 Господарського кодексу України передбачено, що засновниками і членами товарної біржі не можуть бути органи державної влади та органи місцевого самоврядування, а також державні і комунальні підприємства, установи та організації, що повністю або частково утримуються за рахунок Державного бюджету України або місцевих бюджетів [13]. Ст. 5 Закону України «Про товарну біржу» також передбачено, що засновниками та членами товарної біржі не можуть бути органи державної влади та управління, державні установи (організації), що перебувають на державному бюджеті [1]. Відтак, зміст ст. 17 Закону України «Про державну підтримку сільського господарства України», якою передбачене створення Аграрної біржі, не кореспондує з вимогами раніше прийнятих нормативно-правових актів. Ця стаття Закону наголошує, що засновником Аграрної біржі є орган державної влади, а це суперечить

ст. 279 Господарського кодексу України та ст. 5 Закону України «Про товарну біржу». Крім того, пунктом «г», ст. 17.1 Закону України «Про державну підтримку сільського господарства України» передбачено, що членами Аграрної біржі можуть бути виключно резиденти, але це не відповідає вимогам ст. 8 Закону України «Про товарну біржу», де міститься норма, що членами товарної біржі можуть бути як резиденти, так і нерезиденти [1; 9].

Незважаючи на те що нормативно-правові акти, якими регламентується порядок створення та діяльності Аграрної біржі, не кореспондують з іншими, раніше ухваленими нормативно-правовими актами, все ж таки Аграрна біржа була створена [13]. На Аграрну біржу державою покладена функція організації біржових торгів із придбання та продажу об'єктів державного цінового регулювання для потреб державного продовольчого резерву, а також з продажу об'єктів державного цінового регулювання, що були конфісковані та підлягають продажу відповідно до Закону України «Про державну підтримку сільського господарства України» [4; 9]. Від імені ДП «Аграрна біржа» мають право укладати контракти сертифіковані та зареєстровані відповідно до чинного законодавства товарні біржі [4; 9].

В обігу на світових біржових майданчиках тривалий час знаходяться деривативи, базовими активами яких є сільськогосподарська продукція. В українському законодавстві міститься таке трактування товарного деривативу: стандартний документ, який засвідчує право продати та/або купити біржовий товар на обумовлених стандартних умовах у майбутньому. Відповідно до вітчизняного законодавства, до деривативів належать форвардний контракт, ф'ючерсний контракт та опціон [3].

У 2002 р. із метою організації ф'ючерсної торгівлі, зокрема для підготовки відповідних нормативно-правових актів згідно з Розпорядженням Кабінету Міністрів України, була утворена Міжвідомча координаційна рада з питань ф'ючерсної торгівлі з такими основними завданнями [14]: розробка та впровадження законодавства щодо організації функціонування ринків ф'ючерсів, базовим активом яких є товар; створення Української ф'ючерсної біржі та розрахунково-клірингової установи; організація навчання, підвищення кваліфікації, сертифікації учасників ф'ючерсної торгівлі та їх формаційного забезпечення.

Відомо, що сільськогосподарська продукція є найпоширенішим об'єктом торгівлі на вітчизняному біржовому товарному ринку, але в обігу на ньому також перебувають й інші активи. Зважаючи на це, різними державними органами здійснюється регулювання біржового товарного ринку України з реалізації в його межах активів підприємствами, що перебувають у сфері їх

управління, зокрема: Міністерством економіки України – проведення спеціалізованого конкурсу з визначення біржі, на базі якої будуть проводитись аукціони з продажу природного газу [15; 16]; Державною податковою адміністрацією України – проведення конкурсів із визначення уповноважених бірж із продажу активів, що перебувають у податковій заставі [17].

У 2009 р. була прийнята Постанова Кабінету Міністрів України, де передбачено, що Міністерство економіки України здійснює функції з регулювання товарного біржового ринку, крім функцій, що належать до компетенції інших центральних органів виконавчої влади, та подає до Кабінету Міністрів України узагальнені пропозиції щодо вдосконалення роботи біржового товарного ринку [18; 19].

Зарегульованість біржового товарного ринку України є однією зі складових, що гальмує його розвиток, адже для здійснення діяльності на окремих ринках товарна біржа має бути акредитованою для цього відповідним державними органом виграти конкурс чи укласти угоду. Відповідно до світового досвіду інституціонального забезпечення діяльності біржових ринків, в економічно розвинених країнах їх регулювання здійснюється відповідними державними інституціями.

Незважаючи на відсутність системи ефективного інституціонального забезпечення діяльності вітчизняного біржового товарного ринку, в його межах діє саморегулювальна організація – Асоціація «Союз бірж України». Членами цієї інституції є низка вітчизняних товарних бірж. Асоціація відіграє значну роль у функціонуванні українського біржового товарного ринку та сприяє його розвитку.

Висновки. Головною передумовою розвитку українського біржового аграрного ринку є створення системи ефективного та збалансованого інституціонального забезпечення. Для цього необхідно внесення змін до чинних нормативно-правових та законодавчих актів і прийняття низки нових. Ключовими завданнями інституціональних удосконалень біржової торгівлі сільськогосподарською продукцією мають бути: створення державного органу з питань регулювання діяльності біржового товарного ринку України; здійснення заходів щодо універсалізації біржової торгівлі; створення передумов для запровадження в обіг на вітчизняному біржовому ринку ф'ючерсних контрактів та опціонів, базовими активами яких є сільськогосподарська продукція; нормативно-правове регулювання механізму біржового клірингу за укладеними ф'ючерсними контрактами та опціонами, базовими активами яких є сільськогосподарська продукція; регламентація процедур ліцензування професійних учасників біржового аграрного ринку тощо.

Реалізація визначених заходів позитивно вплине на розвиток біржової торгівлі сільськогосподарською продукцією зокрема та національної економіки України в цілому.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК

1. Про товарну біржу : Закон України від 10.12.1991 р. № 1956-XII // Відомості Верховної Ради України. – 1992. – № 10. – Ст. 139.
2. Про оподаткування доходів підприємств і організацій : Закон України від 21.02.1992 р. № 2146-XII // Відомості Верховної Ради України. – 1992. – № 23. – Ст. 333.
3. Про оподаткування прибутку підприємств : Закон України від 28.12.1994 р. № 334/94-ВР // Відомості Верховної Ради України. – 1995. – № 4. – Ст. 28.
4. Господарський кодекс України від 16.01.2003 р. № 436-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 18. – Ст. 144.
5. Про прискорення організації біржового сільськогосподарського ринку : Постанова Кабінету Міністрів України від 17 листопада 1995 р. № 916 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua>.
6. Про Державну комісію з питань організації біржового сільськогосподарського ринку : Постанова Кабінету Міністрів України від 11.04.1996 р. № 425, № 916 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/>.
7. Про концепцію розвитку біржового ринку сільськогосподарської продукції : Постанова Кабінету Міністрів України від 05.08.1997 р. № 848 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?>.
8. Про подальший розвиток ринку зерна в Україні : Постанова Кабінету Міністрів України від 24.09.1997 р. № 1062 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/>.
9. Про державну підтримку сільського господарства України : Закон України від 24.06.2004 р. № 1877-IV // Голос України. – 2004. – № 184.
10. Про активізацію діяльності біржового ринку продукції агропромислового комплексу та необхідних для його потреб матеріально-технічних ресурсів : Постанова Кабінету Міністрів України від 19.10.1999 р. № 1928 [Електронний ресурс]. – Режим доступу <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi>.
11. Про затвердження порядку надання товарній біржі висновку про її відповідальність вимогам : Наказ Міністерства аграрної політики України від 01.08.2003 р. № 259 // Офіційний вісник України. – 2003. – № 34. – С. 109.
12. Про зерно та ринок зерна в Україні: Закон України від 4.07.2002 р. № 37 –IV // Урядовий кур'єр. – 2002. – № 138.
13. Про створення Аграрної біржі : Постанова Кабінету Міністрів України від 26.12.2005 р. № 1285 // Урядовий кур'єр. – 2006. – № 14.
14. Про міжвідомчу координаційну раду з питань організації ф'ючерсної торгівлі : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 16.09.2002 р. № 540-р // Офіційний вісник України. – 2002. – № 38. – С. 1794.
15. Про запровадження аукціонів з продажу нафти, газового конденсату, природного, скрапленого газу та вугілля : Постанова Кабінету Міністрів України від 4.04.2000 р. № 599 // Інформаційний бюлетень НКРЕ – 2000. – № 5.
16. Про порядок та умови проведення спеціалізованого конкурсу з визначення біржі, на базі якої проводитимуться аукціони з продажу природного газу : Наказ Міністерства економіки України від 28.08.2006 р. № 282 // Офіційний вісник України – 2006. – № 36. – С. 128.
17. Про затвердження Положення про умови і порядок проведення конкурсів з визначення уповноважених бірж з продажу активів, що перебувають у податковій заставі : Наказ Державної податкової адміністрації України від 24.03.2005 р. № 120 // Урядовий кур'єр. – 2005. – № 105.